

ZÁKONODÁRSTVO A VÝVOJ PRIEMYSLU V UHORSKU ZA DUALIZMU (1867-1918)

Leonard Bianchi

Úvod - I. Všeobecná právna situácia - a) Vlastníctvo a jeho pre-
vod - b) Živnostenskoprávna úprava - II. Štátna podpora priemyslu a zá-
sahy proti slovenským podnikateľom - Záver

ÚVOD

Otázka štátnej podpory priemyslu pomocou zákonodarstva v Uhorsku za dualizmu je pre súčasnosť zaujímavá z mnohých príčin.

Územie dnešného Slovenska tvorilo totiž druhú najpriemyselnejšiu časť bývalého Uhorska, vytavilo sa tu vyše 25 % uhorského železa, vyrobilo sa tu 33,7 % textilu, 53,7 % papiera Uhorska. Najviac priemyslu bolo v oblasti hlavného mesta Uhorska v Budapešti. Aj keď nevieme presne vyčleniť kvóty štátnej podpory priemyslu na Slovensku, je isté, že sa mu štátnej podpory dostávalo, a to práve preto, že nebol v slovenských rukách. Slovenská kapitálová sila bola mizivá a kontrolovala iba niečo nad 1 % účastinného kapitálu investovaného na Slovensku. Uhorský štát práve na Slovensku, ako v inonárodnej oblasti podporoval postavenie maďarského aj rakúskeho, prípadne nemeckého kapitálu a zámernými administratívnymi opatreniami obmedzoval podnikateľskú činnosť slovenského kapitálu. Priemysel na Slovensku teda - podobne ako celý priemysel v Uhorsku - participoval na štátnej podpore, pretože za podmienok colnej únie s Predlitavskom by nebol býval schopný konkurencie s hospodársky vyspelejšími rakúskymi a českými krajinami.

Druhý aspekt, pre ktorý treba skúmať otázku a účinnosť štátnej podpory pre rozvoj priemyslu v Uhorsku je zdôvodnený neskorším včlenením Slovenska do jednotného hospodárskeho a colného územia Československa. Do československej ekonomiky vstúpili r.1918 dve priemyselne veľmi odlišne vyvinuté oblasti; západná - česká vysokovyvinutá a slovenská - (tiež zakarpatskokrajinská) - v pomere k českej slabá zaostalá oblasť, navyknutá na štátnu podporu priemyslu. Liberalistický jednotný trh a voľná konkurencia pri súčasnom zastavení štátnych podpôr urobili potom pri odbúravaní málo odolného priemyslu na Slovensku svoje. Treba teda ukázať, či bol priemysel na Slovensku poškodený najmä tým, že sa mu

podpory zo strany štátu už nedostávalo. Nie je už našou úlohou skúmať, aké ďalšie umelé prekážky a nevýhody (tarifné, poplatkové, daňové, colné a pod.) sa stavali priemyslu na Slovensku do cesty za trvania buržoáznej ČSR. To sa už časove vymyká z našich úvah, ide nám len o to, aby sme poslúžili materiálom pre historické porovnanie stavu pred prvou svetovou vojnou s ohľadom na pomery po roku 1918.

Vnútorne rozdelenie monarchie na Uhorsko- a na zeme zastúpené na ríšskej rade (Predlitavsko) sa historicky zakladalo na uplatnení suverenity ekonomicky menej vyvinutej uhorskej časti monarchie.

V Rakúsko-uhorskej monarchii sa hľadali spôsoby a prostriedky ako vyrovnať zaostalosť Uhorska s podporou štátu. Nedospelo sa však k nejakému plánovitému odstraňovaniu rozdielov investičnou činnosťou zo spoločných prostriedkov monarchie. Suverenita Uhorska, i keď značne obmedzená spoločnými orgánmi monarchie, umožnila však znásobiť účinnosť hospodárskych snažení domáceho aj zahraničného kapitálu štátnomocenskými metódami a zásahmi v prospech rozvoja uhorského priemyslu. Pravda, uvidíme ešte, že ciele štátnej podpory v Uhorsku boli triedne obmedzené a zameriavali sa na posilnenie hospodársko-mocenského postavenia úzkej vládnucej vrstvy zburžoáznených statkárov prevážne šľachtického pôvodu.

I. VŠEOBECNÁ PRÁVNA SITUÁCIA

Pre pochopenie normatívnych zásahov na podporu uhorského priemyslu treba poznať všeobecnú právnu úpravu výrobných vzťahov. Treba vedieť do akého právneho režimu dopadali jednotlivé zákonodarné opatrenia na podporu priemyslu, ako bolo upravené vlastníctvo ako právna inštitúcia, aké boli právne podmienky a prekážky zmluvnej slobody a prevodu vlastníctva, aké boli procesnoprávne podmienky uplatňovania a realizácie (exekúcia) právnych nárokov a konečne aká bola sloboda podnikania (tzv. živnostenské právo). Až po načrtnutí týchto poznatkov má význam pristúpiť k rozboru špeciálnych noriem, lebo zákonné články o podpore uhorského priemyslu nadväzovali na platný právny stav v tejto prvej rovine, teda predpisy o tom, ako kto mohol vlastniť, ako kto mal konať, aby neporušil právo, aby si zabezpečil ochranu svojho majetku, ako si podnikateľ a obchodník mohol vynútiť splnenie svojich právnych nárokov z uzavretých zmlúv prostredníctvom súdnych orgánov. Na rozdiel od týchto všeobecných právnych predpisov zásahy na podporu priemyslu sa pohybovali na vyššej, menej všeobecnej rovine, lebo určovali výhody a podpory štátnomocenského charakteru len pre určitý okruh výrobcov alebo podnikateľov. O tom však neskoršie v druhej kapitole.

Vlastnícke vzťahy v Uhorsku za dualizmu upravovalo všeobecné sú-

kromné právo, ktoré bolo obyčajovoprávneho charakteru (nebolo občianskeho zákonníka). Jeho pramene siahali až do 16.storočia (Tripartitum z r.1514). V druhej polovici 19.stor. vychádzala právna úprava vlastníctva v zásade z rímskoprávnej koncepcie tzv.slobody a úplnosti vlastníctva. Vlastník mohol s predmetom vlastníctva a v medziach predpisov objektívneho práva a prírodných daností voľne disponovať a vylúčiť všetkých ostatných z vplyvu na predmet svojho vlastníctva. Bolo to absolútne *vecné* právo, účinné voči každému druhému, na rozdiel záväzkových práv, ktoré zakladajú priame vzťahy iba medzi určitými subjektmi.

Toto liberalistické poňatie právnej formy vlastníctva v Uhorsku bolo umožnené zrušením feudálnych vzťahov za buržoáznej revolúcie zákonnými článkami z r.1848 (zrušenie donačného systému, dedovizenstva a urbárov). Odstránenie prekážok kapitalistického rozvoja v Uhorsku zo strany feudálneho práva však sprevádzalo veľa výnimiek v prospech bývalej feudálnej šľachty. Uhorskej statkárskej šľachte sa podarilo zachovať si veľa feudálnych výsad a tak uskutočňovať tzv. pruskú cestu prechodu ku kapitalizmu. Zabránila dôslednému rozdeleniu pôdy, bývalým poddaným prenechala do vlastníctva len tú časť pôdneho fondu, na ktorej predtým pracovali ako na usadlosti (tzv.urbariálnu pôdu) a sama si ponechala veľkostatky, na ktorých začala hospodáriť kapitalistickým spôsobom. Prevádzkový kapitál získala od štátu vo forme odškodného za urbárske povinnosti. A vzhľadom k prevážne poľnohospodárskemu charakteru ekonomiky Uhorska (64,4 % národného dôchodku r.1913 plynulo z poľnohospodárstva),¹ sociologicky meraný dopad týchto obmedzení vlastníctva zachytil vlastne podstatu vtedajšej ekonomickej základne Uhorska. Zburžoáznelí šľachtickí statkári okrem toho ťažili zo skutočnosti, že bývalý poddaní urbarialisti a želiari, terajší slobodní roľníci, mali málo pôdy na obživu a boli odkázaní na nájom ďalšej pôdy od statkára, za čo museli poskytovať svojmu bývalému zemepánovi prácu. Teda namiesto bývalej feudálnej roboty sa zaužívala forma odrábania na podklade ekonomickeho donútenia.

Spomínané prekážky kapitalistického rozvoja v ekonomických vzťahoch mali za dualizmu aj patričné formy právneho vyjadrenia vo vlastníckych, záväzkových a dedičskoprávných vzťahoch, najmä pokiaľ išlo o prevod vlastníctva, potom v pracovnoprávných úpravách a v živnostenskom práve.

Dvomi uzlovými bodmi vývoja uhorského práva od buržoáznej revolúcie r.1848 do rakúsko-maďarského vyrovnania r.1867 bolo jednak zavedenie rakúskeho práva za Bachovho absolutizmu a jednak neúplné odstrá-

---

¹ J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 41.

nenie a čiastočné prevzatie (recepčia) tohto rakúskeho práva judexkuriálnou konferenciou r.1861 so súčasťou obnovou platnosti starších predpisov uhorského práva, ktoré platili v r.1848, a s vytvorením nových predpisov v oblasti dedičského práva a práv k ideálnym statkom.

Z hľadiska právnej úpravy vlastníckych vzťahov bolo závažné, že za Bachovho absolutizmu zaviedli v Uhorsku r.1852 rakúsky občiansky všeobecný zákonník, r.1853 vydali patent na likvidovanie urbariálnej sústavy, ďalej tu nadobudli platnosť rakúsky banský zákon z r.1854 a pozemnoknižný poriadok z r.1855, posledné dva ako spoločné predpisy pre celé rakúske mocnárstvo. Okrem toho sa v Uhorsku zaviedol rakúsky všeobecný zmenkový poriadok z 25.januára 1850, provizórny civilný súdny poriadok zo 16.septembra 1852, provizórny konkurzný poriadok z 18.júla 1853, nesporové konanie, vydané nariadením z 9.augusta 1854 a patent z 29.novembra 1859 č.247 o úprave pomerov po zrušení dedovizenstva (aviticity).²

Rozšírenie platnosti rakúskeho práva do Uhorska nevyplývalo iba zo snáh Habsburgov o unifikáciu práva v monarchii, ale bolo nutné aj z toho hľadiska, že uhorský parlament r.1848 zrušil celý rad právnych predpisov a inštitúcií, ale v dôsledku porážky uhorskej revolúcie už nestihol vydať zákony, ktoré by boli právne upravili tieto oblasti ekonomických vzťahov. Napr. zákonný článok XV. z r.1848 o zrušení dedovizenstva nariaďoval uhorskému ministerstvu predložiť návrh občianskeho zákonníka najbližšiemu krajskému snemu, ale uhorské ústavné inštitúcie prestali v r.1848 fungovať.

Rakúske predpisy boli pre kapitalistický vývoj oveľa priaznivejšie než predchádzajúce uhorské. Umožňovali voľný obrat kapitálu, dávali voľnosť a slobodnú dispozíciu s vlastníctvom, a to dokonca v oveľa vyššej miere než to vyhovovalo uhorským statkárom, ktorí si chceli preniesť svoje šľachtické prerogatívy z feudalizmu do kapitalizmu.

Preto pod kepienkou nacionalizmu brojili proti všetkým cudzím rakúskym právnym normám a dožadovali sa reštitúcie uhorského práva z r.1848, podľa stavu, aký sa vytvoril po uhorskej revolúcii zákonnými článkami z r.1848.

Úplná obnova uhorského práva z r.1848 však po viacročnej platnosti rakúskych predpisov nebola už možná, lebo hospodársky život si žiadal rešpektovanie mnohých rakúskych právnych noriem. Uhorská veľkostatkárska šľachta si však vynútila aspoň také zmeny smerom k obnove uhorského práva, ktoré jej zabezpečovali vládnuce ekonomické a tým aj mocenské postavenie na pruskej ceste ku kapitalizmu. Kompromisné riešenie spočí-

---

² Štefan L u b y , Slovenské všeobecné súkromé právo, I.zv. Bratislava, 1941, 86.

valo v tom, že judexkuriálna konferencia r.1861 síce odstránila rakúsky všeobecný občiansky zákonník, ale ponechala v platnosti jeho ustanovenia o pozemnoknižnom prevode nehnuteľnosti, ďalej ponechala v platnosti rakúsky pozemnoknižný poriadok a banský zákon. Zároveň vytvorila nové dedičské predpisy, ktoré zohľadňovali rodové záujmy šľachty, zachovala platnosť šľachtických rodinných zverenstiev (fideikomisov) a priznala vlastníkom pôdy - teda predovšetkým statkárom - právo na udelenie súhlasu a na vyberanie cla pri ťažbe kamenného uhlia.³ Judexkuriálna konferencia obnovila aj platnosť uhorského zmenkového kódexu z r.1840. Obchodné kruhy prijali toto opatrenie s nespokojnosťou, lebo uhorský zmenkový kódex zaostával za všeobecným rakúskym zmenkovým poriadkom.*

V ďalších úvahách sa budeme zaoberať s právnym stavom tak ako sa vytvoril na báze pravidiel judexkuriálnej konferencie z r.1861 po rakúsko-maďarskom vyrovnaní z r.1867.

a) Vlastníctvo a jeho prevod

Uplatnenie súkromného vlastníctva výrobných prostriedkov aj spotrebných predmetov bolo upravené jednotne a rovnakým spôsobom a bolo rozvinuté v celom systéme práva, najmä však vo všeobecnom súkromnom práve a v obchodnom práve. Pokiaľ išlo o bezprostredné prisvojovanie produktov výroby na základe vlastníctva výrobných prostriedkov, platila rovnaká úprava ako pri uspokojovaní osobných potrieb. Uhorské právo poznalo početné zákonné obmedzenia súkromného vlastníctva vo verejnom záujme (zdravotnícke, na ochranu pamiatok), ako aj v záujme rozvíjania kapitalistickej výroby (bane, vodné hospodárstvo, poľnohospodárstvo - napr. zákon o komasácii č.VII/1908, lesníctvo) a pre rozvoj komunikácií (železnice, telefón, telegraf, cesty a pod.).⁵ K vydaniu všeobecnej normy o vyvlastnení nehnuteľného majetku, hnutelností a práv - vo verejnom záujme, ktorý diktoval rozmach kapitalistickej výroby, došlo pre oneskorený vývoj Uhorska dost oneskorene, a to zák.čl.41/1881. O vyvlastnení rozhodovala administratívna vrchnosť a náhradu priznávali súdy.

Pritom jestvovali aj súkromnoprávne obmedzenia. Aj keď veľkostatkárska buržoázia mala na jednej strane záujem o to, aby sa nehnuteľný majetok mohol stať podkladom pre získanie kapitalistického úveru, jej snaha bola udržať feudálne viazanosti pri prevode vlastníctva, aby sa

³ Stefan L u b y , Dejiny súkromného práva na Slovensku, Bratislava 1946.

⁴ Leonard B i a n c h i , Anton Ottmayer a štádium zmenkového práva v Uhorsku, Právny obzor L/1967, 441.

⁵ Magyar jogi lexikon, VI.zv. Budapest 1907, 727-728.

tak zachovali rodové majetky. Právnym vyjadrením obmedzenia dispozičného práva vlastníka boli rodinné fideikomisy, ktorých ešte za dualizmu vzniklo nových 61. Spolu jestvovalo 93 rodinných zverenstiev, ktoré viazali v Uhorsku na začiatku 20.stor. 2 328 485 katastrálnych jutár pôdy, čiže 4,75 % celého územia štátu.⁶ Pozemkový majetok zahrnutý do rodinného zverenstva nebolo možné scudziť, ostával pre šľachtickú rodinu a bol to vlastne feudálnym ostrovom v kapitalistickom mori. Inými spôsobmi súkromnoprávných obmedzení sa znižovala obratová schopnosť ďalších miliónov katastrálnych jutár zeme, takže po polstoročí od úradného odstránenia feudalizmu postihovali tieto obmedzenia až 18,5 miliónov katastrálnych jutár zeme, tj. 34,5 % územia štátu.⁷

Všeobecnou formou obmedzenia obratovej schopnosti pôdy ako predmetu kúpy a predaja boli predpisy všeobecného súkromného práva, v ktorých sa prelomila zásada verejnej dôveryhodnosti pozemkovej knihy. V prípade dvojnásobného predaja nehnuteľnosti sa totiž podľa uhorského všeobecného súkromného práva márne dal zapísať do pozemkovej knihy kúpiteľ, ak sa pred ním už iný kúpiteľ ujal držby. Vytvorila sa situácia, že kto si chcel kúpiť pôdu, bol nútený presvedčiť sa o dlžobných pomeroch, no kto chcel získať úver na svoje pozemky, mohol sa spoľahnúť na pozemkovú knihu. Toto riešenie znamenalo pri kúpe nehnuteľností veľké riziko, znamenalo výdavky a intervencie a sťažovalo možnosti, aby sa kúpa pozemkov stala v ekonomickom slova zmysle zvecnelou záležitosťou, aby sa pôda stala tovarom. Súčasne sa však tieto obmedzenia nedotýkali tých výhod pozemkovej knihy, ktoré dávali pozemkom zvýšenú úveruschopnosť. Presne takýto stav potrebovali veľkostatkári a táto právna úprava zmrazila možnosť pohybu pôdy, takže nerovnomerné rozdelenie pôdy sa konzervovalo právnymi obmedzeniami. V r.1895 v Uhorsku hospodárilo

na menej než 100 jutrách 99,1 % hospodárov na 54,6 % pôdy,
na viac než 100 jutrách 9,9 % hospodárov na 45,4 % pôdy, z toho
na viac než 100 jutrách 0,2 % hospodárov na 31,2 % pôdy.

Priemerná výmera malých a trpasličích hospodárstiev činila 1,7 katastrálnych jutár, priemerná výmera hospodárstiev na 1000 jutár činila 3000 katastrálnych jutár. Podľa daňovej štatistiky bol ročný výnos u 88 % všetkých hospodárstiev menší než 50 forintov ročne. Sedliacke hospodárstva pod 100 jutár, boli zadlžené až po 61,00 % svojej odhadnej hodnoty. Roku 1876 predali na dražbe 13 000 hospodárstiev, r.1903 už 21 000.⁸

⁶ Ferencz R a f f a y , A magyar magánjog kézikönyve, Budapest 1909, I.zv., 63-64.

⁷ Gyula E ö r s i , Vývin vlastníckeho práva, Bratislava 1954, II.zv. 309-310.

⁸ Gyula E ö r s i , c.d., 319-321.

Všetky tieto údaje spomíname preto, aby sme vykreslili ostré sociálne rozpory, ktoré vznikali na jednej strane z konzervovania obrovských latifundií právnymi normami a na druhej strane z nadmerného drobenia pôdy, ktorá nestačila užiť svojich drobných vlastníkov. Vznikala pauperizácia roľníkov, nutnosť prenajímať si pôdu od veľkostatkárov a vysťahovalectvo.

Nedostatočným spôsobom sa riešili aj pomery, ktoré zostali po zrušení urbáriálnom systéme. Ani zák.článok 53/1871 neprinášal v podstate nič nového. Zostal na platforme urbárskeho patentu z roku 1853 a upravil len pomery urbárikov, ktorí boli oslobodení r.1848. Ostatné neurbárske pomery bývalých poddaných zostali nedotknuté.* Feudálne povinnosti z tzv. desiatkových viníc, ktoré nepatrili k urbárskym usadlostiam, podliehali povinnému výkupu podľa zák. čl.29/1868. Výkupné poskytoval štát podobne ako pri urbárskom výkupe.

Pomer kolonistov na panskej pôde bol z urbárskej úpravy vylúčený. Až zal.čl.22/1873 nariadil oslobodenie celej natrvalo užíwanej usadlosti, kde podľa zmluvy superficies bolo vlastníctvom kolonistu, a v niektorých prípadoch aj tam, kde užívanie pôdy bolo určené len na obmedzený čas. Ak kolonista svoje právo na oslobodenie neuplatnil do dvoch rokov, pozemky zostávali kolonizujúcemu vlastníkovi a kolonista mal len nárok na náhradu stavieb a investícií.

Pomery zmluvných sedliakov a želiarov, ktorých urbársky patent z roku 1853 vylúčil z úpravy, riešil až zák. čl.22/1873 vo forme dobrovoľného oslobodenia. Až zák. čl.25 z roku 1896 nariaďoval obligatórnosť oslobodenia za predpokladu, že ju uplatňuje aspoň jedna strana. Oslobodenie sa však týkalo len tých trvalých zmluvných pomerov, ktoré vznikli ešte pred r.1848, takže sem nepatrili uzurpácie, remanencie, kľčoviska a kolonisti. Oslobodenie sa uskutočňovalo na základe voľnej dohody. Ak k dohode nedošlo, postupovalo sa formou osobitného procesu podľa nariadenia Ministerstva spravodlivosti č. 176.780/1897.

Napriek značným feudálnym prežitkom prenikal do uhorského poľnohospodárstva kapitalizmus, ba aj prvky monopolistického kapitalizmu. Prenikanie sa prejavovalo v rozširovaní kapitalistického nájmu a hypotekárneho dlhu, najmä bankového a čiastočne aj pri speňažovaní poľnohospodárskych výrobkov. To všetko spôsobilo vyostrovanie triednych rozporov, najmä medzi veľkostatkármi a bohatými sedliakmi na jednej strane a drobným roľníctvom a poľnohospodárskym proletariátom (čelad', nádenníci, robotníci, sezónni robotníci, bíreši a iní) na druhej strane. Pokračoval proces ochudobňovania roľníctva vyvlastňovaním a drobením

---

* Július M é s á r o š , Roľnícka a národná otázka na Slovensku 1848-1900, Bratislava 1961; ten istý, Roľnícka otázka na Slovensku v období porevolučného absolutizmu 1849-1867. Historický časopis SAV, X/1962, č.4, 504-528.

pody, príjmy poľnohospodárskeho proletariátu značne klesli a pre nedostatok rozvoja priemyslu a nemožnosť uplatnenia pracovnej sily vyplynul z toho útek za pracovnými príležitosťami do cudziny.

Nedôslednosť buržoáznej revolúcie v Uhorsku však spôsobila, že sa síce zrušila urbárska robota, ale robotný systém zostal. Zostali z neho nielen prežitky, ale dokonca sa vytvárali nové formy odrábania v dôsledku špecifických podmienok uhorského poľnohospodárstva, ktoré sa snažilo prejsť na kapitalistickú výrobu. Masy drobného roľníctva a bezzemkov pre nedostatok pracovných príležitostí v priemysle boli odkázané na živobytie na dedine u veľkostatkárov a bohatých sedliakov. Prvky feudálneho robotového systému sa prelínajú s prvkami kapitalistického systému námezdnnej práce.

Veľkostatkári si silou svojho pozemkového vlastníctva zabezpečovali pracovnú silu a prakticky ju pripúťavali k pôde. Odrábanie sa v dôsledku kapitálovej akumulácie a zlepšenia peňažného úveru postupne zatlačilo do úzadia a nahradzovalo sa námezdňou prácou a mechanizáciou. Odpracovávanie sa potom obmedzovalo na výkon sezonných prác. Postupne s námezdňým systémom sa však vyvíjali aj nové formy vykorisťovania ako napr. deputátnictvo vo forme služobnej zmluvy s naturálno-peňažnou mzdou, teda s feudálnymi prvkami.

Neblahé dôsledky feudalizmu sa zachovali temer nedotknuté aj v pasienkovej a lesnej držbe, ktorá bola spravidla pre bývalých poddaných spoločná. Zákonný článok 10/1913 urobil síce prvý krok k ustanovizňou pasienkových spoločenstiev, ale nepostihoval všetky pasienky a pre vojnové pomery sa v praxi neuplatnil.

Najmä slovenská dedina v Uhorsku trpela ohromnou rozdrobenosťou pozemkovej držby. V období pred prvou svetovou vojnou priemerne každé jutro ornej pôdy bolo rozdelené do 6 parciel. Zák.čl.39/1908 o majetkovej úprave, najmä o urbárskom oddelení, upomernení a komasácii má na zreteli skôr záujmy veľkostatkárov. V porovnaní s úpravou v českých zemiach trpel najmä tým, že komasáciu nechával v rukách súdnych orgánov, úplne vylučujúc orgány technicko-odborné. Retardačne sa prejavila aj úprava dedičského práva, nárok dediča na podiel in natura, ako aj skutočnosť, že v uhorských pomeroch sa historicky nerozvinula inštitúcia výmienku.

Vo vládnej politike voči roľníctvu nebolo dostatok pochopenia ani pre podporu pokrokovejších metód hospodárenia. Tým sa stalo, že zák.čl. 12/1894 v značnej miere konzervoval prekonaný systém trojpoľného hospodárenia, lebo jeho likvidáciu urobil závislou od dvojtretinovej väčšiny majiteľov, rátaných podľa rozsahu pozemkovej držby. Pre slovenské poľnohospodárstvo bola boľavou a neriešenou otázkou pozemkového katastru a pozemkových kníh. Revízia katastru v zmysle zák.čl.5/1909 sa pre vojnové pomery nemohla primerane prejavíť.

V skutočnosť vládna politika nemala na zreteli záujmy pracujúceho roľníctva, ktoré stálo voči veľkostatkárom v nerovnom postavení aj po právnej stránke. Veľkostatkárov netlačil problém trojpolného hospodárenia, komasácia, katastru, pasienkov a lesov, nedostatku pôdy atď. Aj roľnícka svojpomoc pomocou družstiev na platforme obchodného zákona získavala pôdu ešte aj na začiatku 20.stor. len v malej miere, lebo ju vládne miesta nepodporovali. Myšlienka pozemkovej reformy bola vládnyh miestam cudzia a nevyskytovala sa ani v programoch sociálnodemokratickej strany. V masách roľníckeho ľudu sa javila ako vzdialený a nereálny sen.

Zatiaľ, čo sa v oblasti všeobecného súkromného práva okrem osobitných nevyhnutných zásahov zdržovala kodifikácia platného práva, v oblasti osobitných úsekov práva sa vyvinulo väčšie a tiež plodnejšie kodifikačné úsilie.

Z odvetví, ktoré nás najviac zaujímajú sa najďalej dostala kodifikácia obchodného práva a jeho vedľajších odvetví. Obchodný zákonník sa stal skutkom ako zák.čl.37/1875. Zmenkové právo bolo kodifikované skoro súčasne zák.čl.27/1876. Vyhovelo sa požiadavke rakúskej a uhorskej buržoázie, aby v záujme uľahčenia styku platilo v oboch častiach monarchie zásadne rovnaké zmenkové právo. Upevňovala sa úprava niektorých druhov nemajetkových osobných práv, a to podľa vzoru nemeckého práva s prizeraním k zvláštnostiam domáceho vývinu. Boli to zák. články 2/1890 a 41/1895 o ochrane známkok, zák. čl.34/1893 o tovarových značkách a zák. články 41/1893 a 37/1895 o ochrane vynálezov. Pod vplyvom nemeckej predlohy bolo kodifikované aj autorské právo v zák.čl.16/1884. Prizeralo sa však aj k uhorskému zákonu z r.1840 a k praxi, ktorá sa na jeho základe vyvinula.

Obchodný zákon z r.1875 bol vypracovaný podľa vzoru nemeckého obchodného zákonníka a dotýkal sa predovšetkým obligačnoprávných pomerov s ohľadom na vyvinutý kapitalistický obrat tovaru. Platnosť obchodného zákonníka sa vzťahovala len na tzv. obchodné úkony, tj. na kupovanie alebo nadobúdanie tovaru a vôbec hnuteľných vecí s úmyslom tieto v prirodzenom stave alebo spracované ďalej predať, ďalej na dodávky takýchto predmetov, na kúpu alebo inakšie nadobudnutie štátnych papierov, účastín alebo iných cenných papierov, na prevzatie poistenia a na prevzatie dopravy cestujúcich, alebo tovaru na mori a na pôžičky na lode. Za obchodné úkony sa ďalej považovali všetky štandardné obchody podnikateľov pokiaľ sa vykonávali po živnostensky (§ 259 obchodného zákonníka) a všetky úkony obchodníka, ktoré patrili k vykonávaniu jeho obchodnej živnosti. Za obchodníka sa považoval ten, kto vo vlastnom mene živnostensky konal obchodné úkony a obchodný zákon uznával za obchodníka aj obch. spoločnosti. Je zaujímavé, že zmluvy o nehnuteľnostiach sa

podľa § 262 obchodného zákonníka nepovažovali za obchodné úkony, teda nepostihoval ich sprísnený právny režim obchodného zákonníka. Poda sa nemohla stať tovarom vo zmysle obchodného zákonníka a túto skutočnosť potrebovali najmä statkári s ohľadom na spomenuté obmedzenia vo všeobecnom súkromnom práve pri prevode a nadobúdaní nehnuteľností. Obchodný zákonník bol teda kompromisom pre buržoáziu, ktoré v oblasti obchodu dosiahla osobitný režim, ale súhlasila s odlišnými predpismi ohľadne prevodu nehnuteľností (rovnaká úprava bola aj v zmysle čl.275 rakúskeho obch. zákonníka).

Na tomto mieste treba spomenúť, že uhorský obchodný zákon obsahoval veľmi moderné ustanovenia o obchodných spoločnostiach a o družstvách a do uhorského obchodného zákona sa zahrnuli aj také časti, ktoré neupravoval ani nemecký ani rakúsky obchodný zákonník, a to družstevné a poisťovacie právo, ustanovenia o verejných skladištiach a o nakladateľskej zmluve. Uhorský obchodný zákonník poznal všetky typy obchodných spoločností - verejnú obchodnú spoločnosť, komanditnú spoločnosť, účastinnú spoločnosť s výnimkou komanditnej spoločnosti na účastiny. Spoločnosť s obmedzeným ručením, ktorá v Rakúsku bola upravená r.1905, v uhorskom práve nebola do zániku monarchie zákonom dovolená.

Obchodný zákon sa nedotýkal základných ustanovení uhorského všeobecného súkromného práva o vlastníctve a ostatných vecných práv (výnimku tvoril iba zák.čl.57/1908 o prevode obchodných podnikov). Zákonodarné zásahy by však boli bývali zrelé práve v týchto oblastiach. Zrušenie dedovizenstva a urbárov a niektorých menších regálnych práv si žiadalo novú úpravu príslušných vzťahov. V týchto otázkach sa však záujmy veľkopriemyselníkov, veľkostatkárskej buržoázie a bývalých feudálov značne rozchádzali. Preto sa do úpravy vlastníckeho systému zasahovalo len jednotlivými zákonmi a doplňovali sa iba medzery, ktoré vznikali v dôsledku likvidácie feudálnych inštitúcií, prípadne sa upevňovalo ďalšie prežívanie feudálnych zvyškov. Okrem spomínaných zákonných článkov ohľadne viníc, výkupu urbárskych povinností a úprava pomerov z likvidovaného urbárskeho vzťahu, vyšli v tejto spojitosti zák.čl. 31/1879 o lesnom práve, zák.čl.23/1885 o vodnom práve a zrušenie menších regálnych práv si vyžiadalo vydanie zák.čl.6/1872 a 20/1883 o poľovnom práve a zák.čl.19/1888 o rybolovnom práve. Zákonný článok 1/1890 o cestách zachoval v určitom rozsahu aj mýtny regál.

Okrem šľachtických rodinných fideikomisov zachovávalo sa na rodovom princípe založené spoluvlastníctvo šľachtických rodín k nehnuteľným majetkom aj vo forme tzv. komposesorátov. V neveľkom rozsahu zachovala sa aj inštitúcia feudálneho vlastníctva v podobe tzv. dedičného nájmu, ktorý sa zmenšoval už spomínaným zák.čl.č.25/1896, a to výkupom tzv. taxových pozemkov želiarníkov.

Ako pozostatok neúplnej likvidácie poddanských vlastníckych vzťahov zachovával sa osobitný druh výkupných reálnych bremien, ktoré zadržovali bývalé poddanské pozemky v prospech štátu až do zaplatenia pôžičky, ktorú ich vlastníci dostali na vykúpenie buď viničného desiatku alebo tzv. remanencií, kopaníc a kuriálnych želiarskych majetkov.

V dedičskom práve sa aj po zrušení dedovizne zachovali mnohé zásady a inštitúcie feudálneho práva. Tak zostávala nedotknutá inštitúcia vetevného dedenia, hoci nezodpovedala potrebám kapitalistických výrobných vzťahov. V dedičskom práve sa sčasti zachovali aj odlišnosti pri dedení šľachticov, nešľachticov a klerikov nehľadiac na výsady tzv. honorácií v iných právnych vzťahoch, ktoré sa pripodobňovali šľachtickým výhodám.

Zato v oblasti obligačného práva sa ani všeobecné súkromné právo neubránilo prenikaniu požiadaviek kapitalizmu imperialistického obdobia. Rozvoj obchodného práva a stále väčší rozsah uplatňovania obchodného zákonníka pri obrate tovaru pôsobil aj na vývoj obligačného práva v dosahu platnosti všeobecného súkromného práva. Obyčajovo-právny charakter uhorského všeobecného súkromného práva umožňoval prenikanie obchodnoprávných zásad do obligačného práva, čo nazývame komercializáciou občianskeho práva.¹⁰

Pomerne väčšia zaostalosť sa prejavovala v oblasti procesného práva. Zaostávanie pravidiel súdneho konania bolo totiž príznačné už v 18. a 19. storočí a bolo jednou z hlavných brzd prenikania cudzieho kapitálu do Uhorska a zahraničného obchodu s Uhorskom. Stav súdnictva v Uhorsku nedával totiž obchodníkom a najmä rýchlemu obratu tovaru a kapitálu žiadne procesnoprávne záruky rýchleho uplatnenia právnych nárokov.¹¹

Spomínaná judexkuriálna konferencia r.1861 reštитуovala niekdajšie feudálne súdne zriadenia a konanie, ktoré však nemohli vyhovovať potrebám druhej polovice 19.storočia, najmä čo do zásady písomností konania a viazaného hodnotenia dôkazov. Návrh občianskeho súdneho poriadku sa stal zákonom r.1868 a proti pôvodnému zámeru zákonodarcu zostal v platnosti až do 1.januára 1915, i keď mal byť iba dočasnou úpravou. Nedostatočnosť zákona pranierovala náuka i prax a bol novelizovaný zák. čl. 59/1881, zotrval však na zásade písomnosti konania a viazaného hodnotenia dôkazov. Reformy sa dotýkali iba kasácie a odvolania. Feudálne procesnoprávne zásady a ustanovizne spôsobovali v praxi neúnosné ťažkosti.

Osnovu úplného občianskeho súdneho poriadku moderného razenia uzá-

¹⁰ Učebnica československého občianskeho práva I, Bratislava 1965, 91.

¹¹ Leonard B i a n c h i , c.d. 438. Kvôli zaujímavosti citujem: "O zlom stave správy súdnictva (v Uhorsku) v obchodných záležitostiach kolujú mnohé tajne prednášané sťažnosti, že bez úplatkov nemožno obdržať rozhodnutie ani na magistráte ani na sedrii..." - správa z r.1756.

konili snemovne až zák. čl. 1/1911 s účinnosťou od 1. januára 1915. Významným doplnkom občianskeho súdneho poriadku bol uvádzací zákon č. 52/1912. Nový občiansky súdny poriadok sa opieral o nemecký vzor, vyvažoval sa niektorých jeho jednostranností, ako bolo napr. preexponovanie zásady prejednávacej a zásady ústnosti. I keď ustanovenia o dôkaznom konaní patrili k prednostiam tohto zákona, zabezpečovali v podstate len zistenie formálnej pravdy tak ako iné buržoázne procesné kódexy. Najväčším nedostatkom uvádzacieho zákona však bolo, že občianský sporový poriadok nenadobudol účinnosť pre posudzovanie sporov medzi gazdom a hospodárskou čeľadou a sporov medzi robotníkmi a zamestnávateľmi.

Okrem občianskeho súdneho poriadku bolo kodifikované obchodné sporové a nesporné konanie vládnym nariadením z 1. decembra 1875 a z 1. novembra 1881. Zákonný článok 17/1881 rekodifikoval konkurzné konanie, opierajúc sa o rakúsky a nemecký vzor.

b) Živnostenskoprávna úprava

Už sme spomenuli, že Uhorsko zostalo agrárnou krajinou aj po vyrovaní; roku 1880 bolo zárobkovo činných osôb, zamestnaných v priemysle len 12 % obyvateľstva Uhorska. Živnostenský zákon č. 8/1872 zrušil sice cechovníctvo a zabezpečil slobodu podnikania, ale spôsob výroby sa vzdor tomu nevymanil z maloživnostníckeho, remeselníckeho charakteru. Ešte r. 1884 pracovalo 63,8 % remeselníkov bez pomocníkov, 33,6 % s 1-5 pomocníkmi a viac než 5 pomocníkov malo len 2,6 % remeselníkov.¹²

Živnostenský zákon rozoznával slobodné živnosti, u ktorých stačilo živnosť ohlásiť vrchnosti, ďalej živnosti, pri ktorých zákon zmocnil miestne vrchnosti, aby štatutárne určili rôzne obmedzenia verejného mravnostného a verejnozdravotníckeho charakteru. Tretí druh živnosti, s ohľadom na ich rušivý charakter voči okoliu, povoľovali vrchnosti individuálne na základe svojho uváženia. Už tu sa črtalo rozdeľovanie živností do troch skupín, na slobodné, remeselné a koncesované, ktoré platilo aj v rakúskych krajinách (zák. č. 227/1859 a novela č. 199/1907 r. z.). Tzv. reálne živnosti, ktoré mohol vlastník slobodne odpredať, ako aj radikované živnosti spojené s vlastníctvom pozemku (napr. lekáreň), sa síce ponechali v platnosti, ale ďalšie sa už nepovoľovali.

V platnosti zostali prirodzene aj štátne monopoly tabaku, soli a lotérií (zak. čl. 16/1868 a 44/1887; 11/1868, 50/1875, 1/1897 a 23/1904; 15/1868, 7/1897, a 9/1889 a 29/1894).

¹² Tieto pomery sa nezlepšili ani po 30 rokoch. Podľa sčítania r. 1910 bez pomocníkov pracovalo 62,1 % remeselníkov, s 1-5 pomocníkmi 34,2 % remeselníkov, viac než 5 pomocníkov malo len 3,7 % remeselníkov - podľa údajov sčítania ľudu, Statisztikai évkönyv 1910, Budapest 1912 - pozri tiež: J. S z t e r é n y i - J. L a - d á n y i, c. d., 23.

Zachovali sa aj menšie regálne práva (iura regalia minora) napr. právo propinačné, tj. výhradné právo výroby a výčapu vína, piva a liehovín, právo mlynské, mýtné, prevozné a právo rybolovu, ktoré sa odvodzovali z feudálnych zemepanských výsad. Spolu se zvyškami reálnych a radikovaných činností pretrvali celý dualizmus a prešli ako odumierajúca inštitúcia aj do právneho poriadku buržoáznej ČSR.

Namiesto zrušených cechov dával živnostenský zákon živnostníkom možnosť organizovať sa v živnostenských spolkoch ako v dobrovoľných organizáciách za účelom rozvíjania spoločných záujmov živnostenského podnikania.

Živnostenský zákon z r.1872 mal zabezpečiť rozvoj kapitalistickej výroby, ale už po 12 rokoch bolo ho treba nahradiť novým zák.čl.17/1884. Sprísnil sa podmienky nástupu živností mnohými ďalšími kvalifikačnými znakmi a zaviedli sa už spomínané tri druhy živností: slobodné, remeselné - viazané na preukaz spôsobilosti, a koncesované-závislé od povolenia vrchnosti.

Z hľadiska rozvoja priemyslu je zaujímavé, že nový živnostenský zákon podriadil aj továrenskú výrobu rovnakým predpisom ako ostatné živnosti, i keď rakúsky živnostenský poriadok č.199/1907 v odst.6 § 1 výslovne vyňal podniky a obchodné živnosti vykonávané továrenským spôsobom spod účinnosti obmedzujúcich predpisov o remeselných živnostiach.

Nový živnostenský zákon v Uhorsku dal tiež zrod tzv.odborným živnostenským spoločenstvám, ktoré na rozdiel od živnostenských spolkov mali povinné členstvo, ak sa na ich zriadení dohodli dve tretiny miestnych živnostníkov. Spoločenstvá mali predstavovať akúsi odbornú samosprávu živnostenského podnikania, vyvíjať starostlivosť o zvyšovanie jeho úrovne, podávať odborné posudky a tiež riešiť spory so zamestnancami prostredníctvom zmierovacích komisií. Orgány spoločenstiev volili živnostníci. Dobrovoľné živnostenské spolky mohli jestvovať popri povinných živnostenských spoločenstvách aj naďalej. Nový zákon dovoľoval dokonca odteraz prijímať do živnostenských spolkov za členov aj pomocníkov (tovarišov) a továrenských robotníkov (§ 149 zák. čl. - 17/1884). Bolo to úsilie vládnúcich tried pomocou zákonodarstva vtiesnať úsilie robotníkov o vlastné spolky a robotnícke organizácie do týchto živnostenských spolkov, ako do organizácií so zmiešaným členstvom slobodných podnikateľov so zamestnancami.

Ďalší zákonný článok č.18/1887 so živnostenskoprávnym obsahom nanačoval už zásahy do voľnej súťaže. Obmedzoval predaj tovaru vyrobeného mimo sídla týždenných trhov, a to v prospech miestnych výrobcov - živnostníkov.

Náznaky obmedzovania voľnej súťaže sa objavovali aj v oblasti obchodu, a to zavádzaním právnej ochrany dosiahnutého postavenia na trhu

(*numerus clausus*). Išlo o upevnenie hospodárskych pozícií právnomocenskými prostriedkami, čo predstavovalo zárodočné prvky imperialistickej právnej regulácie nekalej súťaže pomocou vylúčenia liberalistického poňmania voľnej súťaže. V takomto zmysle obmedzil zák.čl.č.25/900 možnosť získavania objednávok výrobcami mimo svojho sídla bez použitia obchodného medzičlánku. Priškrtila sa tiež možnosť predaja bez časového obmedzenia a zaviedli sa povinné záverečné hodiny (zák.čl. 36/1903). Malo to dosah nielen pre obmedzenie vzájomnej konkurencie obchodníkov, ale aj pre úpravu pracovného času predavačov.

Roku 1889 založilo ministerstvo obchodu novú organizačnú zložku pre riešenie otázok priemyslu a živnosti, a to *Krajinskú priemyselnú radu*, ako svoj poradný orgán. Jeho organizáciu určil minister vnútorným opatrením. Mala 30 členov, z toho 14 zástupcov ministerstiev, 8 menovaných členov, po 3 zástupcoch obchodnej komory v Budapešti a Združenia priemyslu a 2 zástupcov robotníctva. Štruktúra a povaha krajinskej priemyselnej rady sa zmenila zák. čl.44/1907. Stala sa najvyšším poradným orgánom pre otázky priemyslu a svojimi posudkami usmerňovala hlavne politiku štátnej podpory priemyslu, o ktorej bude reč v druhej kapitole. Skladala sa odteraz jednak z volených členov, zástupcov poslaneckej a hornej snemovne, zástupcov obchodných a priemyselných komôr, univerzity a techniky, burzy a zástupcov priemyselných, poľnohospodárskych, lesníckych, obchodných a robotníckych združení, jednak z 30 členov menovaných ministrom obchodu. S podobným zameraním vznikla aj *Štátna dopravná rada* (zák. čl.36/1907).

II. ŠTÁTNA PODPORA PRIEMYSLU A ZÁSAHY PROTI SLOVENSKÝM PODNIKATEĽOM

Účelom rakúsko-maďarského vyrovnania z hľadiska maďarských statkárov a buržoázie bolo získať politickú moc na území Uhorska a nehatene ju využívať na upevnenie svojho mocenského postavenia pri prechode na kapitalistický spôsob výroby. Nedostatky v ekonomickom rozvoji Uhorska chceli odstrániť všemožnými zásahmi štátu do organizovania a financovania kapitalistickej výroby, dopravy a obchodu. Pravda, zásahy boli vždy v prospech zburžoázenej triedy statkárov a rastúcej triedy veľkoburžoázie. Konali sa zo štátnych prostriedkov na úkor drobných poplatníkov a daňovníkov.

Zákonodarné zásahy do hospodárstva sa začali už v 40.rokoch, teda pred buržoáznou revolúciou a nebolo nijakou zvláštnosťou, ba skôr pravidlom, že sa podniky a účastinné spoločnosti na stavbu mostov, železníc, námorných lodí zakladali osobitnými zákonnými článkami, pričom miera zisku sa zabezpečovala vopred zo štátnych zdrojov.

Zákonodarné zásahy na štátnu podporu rozvoja priemyslu v Uhorsku nadväzovali na všeobecné právne úpravy, teda na normy všeobecného súkromného, obchodného a živnostenského práva. Štátna podpora priemyslu bola stimulovaná aj tou okolnosťou, že počas poľnohospodárskej krízy nastalo v Uhorsku koncom 70. a začiatkom 80. rokov uvoľnenie kapitálu, ktorý povzbudzoval maďarskú buržoáziu k podnikaniu, Spoločná rakúsko-uhorská colná hradba však v dôsledku colnej únie s Rakúskom nedávala uhorskému priemyslu žiadnu ochranu, nechránila ju pred konkurenciou vyvinutého rakúskeho a českého priemyslu. Veľká a stredná buržoázia postavili teda požiadavku systematickej podpory uhorského priemyslu, ktorá sa prvý raz uskutočnila zák.čl.44/1881. Podstata podpory spočívala v 15-ročnom oslobodení od niektorých daní v určitých odvetviach priemyselnej výroby. Podpora mala nahradiť nejestvujúcu colnú ochranu Uhorska voči Rakúsku. Pravda, tak ako to bolo pravidlo v dualistickom Uhorsku, statkárska trieda presadila, že zákon sa stal v praxi podporou jej záujmov. V rokoch 1881-1889 zo 456 daňových úľav sa 265 poskytlo poľnohospodárskym liehovarom na podporu statkárov postihnutých krízou, len 191 úľav sa poskytlo jestvujúcim továrňam a iba 110 úľav novozaľaveným továrňam.¹³

Buržoázia sa s tým nezmierila a navyiac vystúpili aj objektívne príčiny, pre ktoré statkárska trieda musela súhlasiť s výdatnejšou pomocou pre rast uhorského priemyslu. Schodok rastúceho štátneho rozpočtu nebolo totiž možné vyrovnať zvýšením zdanenia poľnohospodárskej výroby, ktorá bola v kríze. Jediným východiskom sa ukazovalo zvýšenie priemyselnej výroby a zvýšenie zdanenia spotreby nepriamymi daňami. Okrem toho r.1895 končila účinnosť zákona čl.44/1881. Zákonným článkom 13/1890 sa preto čiastočne rozšíril okruh podnikov s daňovou úľavou, aj rozsah daňových úľav samých a zákon dával podnikom aj ďalšie výhody pri nákupe surovín (tovarov), vyrábaných štátnymi podnikmi. Veľkú pomoc znamenalo pre uhorských podnikateľov zabezpečenie štátnych objednávok (dodávok). Zákonný článok 14/1890 vzápätí oslobodil od daní aj tzv. zakladateľský zisk bánk pri zakladaní priemyselných závodov. Za súčinnosti vlády vznikla aj Uhorská priemyselná obchodná banka, ktorá mala slúžiť výlučne rozvoju priemyslu a zakladaniu nových podnikov v Uhorsku.

Pravda, ani zákonný článok 13/1890 nespĺnil očakávanie buržoázie v plnej miere. Už jeho zrod bol hatený rakúskou veľkoburžoáziou, ktorá cez panovníka uplatnila svoje veto proti pôvodnému návrhu zákona. Pôvodne sa mala totiž poskytovať štátna podpora aj tým odvetviám priemyslu, ktoré už boli rozvinuté v rakúskych krajinách. Rakúsky priemysel sa

¹³ Országos levéltár Budapest, fond K, Kereskedelmi Minisztérium Iparosztály, 1890, zv. 15, 1.položka, zákl.č.5707, prot. č.7843, folio 149-230.

však bál zníženia odbytu v Uhorsku, resp. zhoršenia svojho uplatnenia na spoločnom vnútornom trhu monarchie vôbec, lebo mohla vzniknúť aj konkurencia uhorských výrobcov, ktorí by boli vyrábali lacnejšie len v dôsledku štátnej podpory. Uhorský minister obchodu Baross na prianie cisára preto vynechal z § 1 novely priemyselného zákona všetky tie druhy priemyslu, ktorého výrobky Uhorsko kupovalo (dovážalo) z rakúskych krajín. Ročný príjem týchto tovarov dodávaných rakúskym priemyslom do Uhorska činil 16 406 052 rakúskych forintov (napr. šijacie stroje, hudobné nástroje, jemné kožené výrobky, čipky, klince, voskované plátno a mnoho iných výrobkov, najmä textil). Minister Baross v závere oprave-ného návrhu vyslovene podotkol panovníkovi, že "tie druhy továrenského podnikania, ktoré aj naďalej zostali v návrhu zákona, sú totožné so zák.čl.44/1881 a prevažná časť nových druhov je v spojitosti s domácou poľnohospodárskou rastlinnou a živočíšnou výrobou".¹⁴ Zákon pre podporu priemyslu z r.1890 neprekročil teda medze konzervovania agrárneho cha- rakteru Uhorska, ba naopak, znovu podporil výrobu zviazanú s poľno- hospodárstvom a opomenul podporu ostatného priemyslu, tak ako to vý- stižne charakterizoval minister Baross poslednými slovami citovaného listu. Z 360 novozałożených tovární v rokoch 1890-1899 požívalo výhody tohto novšieho zákona 177 poľnohospodárskych liehovarov.

Nepriamym dokladom slabosti priamej podpory priemyslu sú aj sumy, ktoré štát na základe rozpočtu priamo investoval do priemyslu, teda okrem daňových úľav poskytovaných podľa citovaných zákonov. Bolo to

za 13 rokov od 1868 do 1880 priemerne ročne 32 000 korún,
za 10 rokov od 1881 do 1890 priemerne ročne 126 000 korún,
za 9 rokov od 1891 do 1899 priemerne ročne 487 000 korún.

Za roky 1881-1899 vzniklo 236 nových tovární, bez poľnohospodár- skych liehovarov a bolo založených 17 nových odvetví priemyslu.

Vážnejšia investičná činnosť uhorskej vlády za účelom rozvoja priemyslu začala až na podklade zák. čl.49/1899, 3/1907 a 3/1917. Pred- chádzajúcim formám preferovania rozvoja priemyslu pomocou daňových a poplatkových úľav, výhodných štátnych dodávok a objednávok sa pridruži- lí ďalšie formy. Bola to napr. podpora výstavby robotníckych obytných domov alebo uzákonenie priamej finančnej účasti (podpory) štátu na in- vestičnej činnosti v priemysle (§ 9 zák.čl.3/1907). Do toho času sa priama finančná podpora štátu pre účely priemyslu povoľovala iba z roka na rok v jednotlivých rozpočtoch.

Podpora priemyslu sa však motivovala aj pohnútkami špeciálneho rá-

---

¹⁴ Ako v pozn.13, folio 154.

zu. Sociálno-politické úlohy plnili napr. ustanovenia zákonov, ktoré podmieňovalo poskytovanie štátnych podpor a úľav zamestnáváním aspoň 75 % uhorských štátnych občanov. V rokoch 1900-1901 sa totiž z Uhorska pre nezamestnanosť vysťahovalo priemerne ročne okolo 65 000 ľudí. V rokoch 1905 až 1907, pred vydaním nového zákona o podpore priemyslu to bolo už 185 000 ľudí ročne.

Sumy na priamu podporu priemyslu narástli

v rokoch 1900-1907 na 2 300 000 korún ročne,

v rokoch 1907-1914 na 6 773 195 korún ročne,

oproti predchádzajúcemu obdobiu do roku 1899, keď priemerná podpora činila 487 000 korún, do roku 1890 iba 126 000 korún ročne.¹⁵

Roku 1907 vypracovala vláda dlhodobý plán rozvoja priemyslu v Uhorsku¹⁶ a vytýčila si za cieľ úplné hospodárske osamostatnenie Uhorska, a to po uplynutí platnosti obchodnej zmluvy s Rakúskom. Predchádzajúce snahy štátnej podpory rozvoja uhorského priemyslu boli charakterizované iba usilím po uspokojení domácej spotreby domácou výrobou bez úmyslu hospodárskeho osamostatnenia. Pasívne saldo dovozu tovaru do Uhorska činilo v priemere rokov 1903-1907 717 miliónov ročne. V priebehu 10 rokov do roku 1917 sa malo postaviť 284 nových tovární a ich odhadová výroba mala koncom roku 1917 predstavovať tovar v hodnote 635 000 000 korún ročne. Pasívne saldo dovozu by tým bolo pokleslo na 87 000 000 ročne. Zatiaľ bolo Uhorsko sebestačné iba v potravinárskom a drevárskom priemysle a v priemysle požívatín. Plán vlády predpokladá, že v nových 284 továrňach nájde zamestnanie 119 990 nových pracovných síl. V skutočnosti sa však do konca r.1914 založilo len 121 nových tovární (41 % plánu) s pracovnou príležitosťou pre 18 360 robotníkov (15 % plánu). Preinvestovalo sa iba 23 % plánovaných kapitálových prostriedkov (pozri tabuľku č.2).

Význam pomoci priemyslu formou štátnych objednávok môžeme ilustrovať ich objemom v roku 1913 v sume 404 000 000 korún.

Zákonodarné zásahy do priemyselného vývoja sme opísali v relácii k celému Uhorsku a neurčili sme ich dopad na utváranie celouhorských hospodárskych a spoločenských vzťahov. Zodpovedanie tejto otázky by si žiadalo ďalší podrobný výskum. Tým ťažšie je zistiť vplyv zákonodarných zásahov na podporu priemyslu ohľadne hospodárskeho a spoločenského vývoja územia Slovenska, ktoré do r.1918 netvorilo osobitnú administratívno-právnu oblasť, i keď bolo druhou najpriemyselnejšou národnou oblasťou Uhorska. Ohľadne vzťahu uhorského štátu k priemyslu na Slovensku môžeme poukázať iba na niektoré náznaky, ktoré by nám osvetlili vládnu politiku voči priemyslu na území Slovenska.

¹⁵ J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., 17.

¹⁶ Ako v pozn.15; pozri tiež tabuľku č.1.

Vo všeobecnosti - ako sme to už v úvode naznačili - nemožno povedať, že by sa tzv. hornouhorským priemyselným podnikom boli upierali výhody podľa zákonov o rozvoji priemyslu. Napr. zo 100 daňových úľav poskytovaných podľa zákonného článku 44/1881 o podpore uhorského priemyslu pripadalo na hornouhorské podniky 49 úľav (Dolný Kubín 7, Banská Bystrica 9, Prešov 3, Košice 9, Levoča 8, Nitra 1, Bratislava 6, Trenčín 6).¹⁷ Pravda, tým ešte nie je nič povedané o druhu a rozsahu úľav, ani o tom, že sa pri poskytovaní úľav uplatňovala diskriminácia voči nemaďarskej buržoázii a že sa podpora poskytovala výlučne podnikom ovládaným maďarským kapitálom. Iba hospodárska štatistika nám môže ukázať, že priemysel na Slovensku bol celkove v rukách maďarského kapitálu. Po vyrovnaní, v rokoch konjunktúry a zakladateľskej horúčky vzniklo v Uhorsku do r.1873 124 nových priemyselných účastinných spoločností s účastinným kapitálom vyše 100 000 zlatých, s úhrnným účastinným kapitálom vyše 65 000 000 zlatých. Z toho pripadalo na Slovensko 13 spoločností s účastinným kapitálom 3,2 mil. zlatých, bez toho, že by v nich bol slovenský kapitál vôbec nejako zastúpený. V období prechodu do imperialismu bola situácia nasledujúca; z 312 priemyselných účastinných spoločností v Uhorsku s kapitálom vyše 100 000 zlatých a s úhrnným kapitálom vyše 325 000 000 zlatých, pripadalo na Slovensko koncom storočia iba 50 spoločností s úhrnným kapitálom 74 000 000.¹⁸ Pravda, tento kapitál bol prevažne maďarský a cudzozemský. Zo spoločností so slovenským kapitálom možno do tejto skupiny zaradiť len Ružomerskú celulózku a papierňu so základným kapitálom 600 000 zlatých. Slovenská kapitálová účasť bola ešte v niekoľkých priemyselných spoločnostiach, nehrala však v konkurenčnom zápase s maďarským kapitálom žiadnu úlohu. Celkový základný kapitál priemyselných spoločností slovenskej buržoázie na sklonku 19.stor. sotva presahoval 1 000 000 zlatých.

Obdobie rozvoja samostatného uhorského hospodárstva dalo zrod aj maďarskej bankovej buržoázii, ktorá zakladala banky a rozširovala kapitalistický úverový systém. Pravda, bola zviazaná s rakúskym kapitálom. Územia obývané nemaďarskými národnosťami zaostali v tomto smere vývoja. V Uhorsku vzniklo za účasti zahraničného kapitálu do r.1872 5 nových veľkobánk, 117 menších bánk s domácim kapitálom a 206 sporiteľní. Na Slovensku vzniklo do r.1873 okolo 50 nových úverných ústavov, sčasti z kapitálu miestnych účastinárov, sčasti ako filiálky peštianskych veľkobánk. Po vypuknutí krízy r.1873 celý rad bánk a sporiteľní zanikol hospodárskym úpadkom. Na Slovensku sa likvidovali predovšetkým filiálky tých veľkobánk, z ktorých sa stiahol zahraničný kapitál. Slovensko sa

¹⁷ Országos leveltár Budapest, fond K, ako v pozn.13, folio 410-413.

¹⁸ Dejiny Slovenska II, Bratislava 1969, 369.

tak stalo výlučnou sférou maďarskej bankovej buržoázie. Tempo zakladania nových úverných ústavov značne ochablo. Vzdor tomu však sa do polovice 70.rokov v slovenských mestách a mestečkách založilo 24 úverných družstiev a rozšíril sa kapitál starších družstiev. Popri úverných družstvách a sporiteľniach sa slovenská buržoázia pokúšala zakladať väčšie peňažné podniky. R.1868 vznikla Turčianskosvätomartinská účastinná sporiteľňa s obratom 200 000 zlatých ročne. Slovenský kapitál bol čiastočne zastúpený aj v niektorých peňažných podnikoch, ktoré neboli v slovenských rukách. V 70.rokoch došlo ku koncentrácii slovenského kapitálu a slovenská buržoázia so cieľavedome budovala vlastnú úverovú základňu. Napriek tomuto úspechu sa však slovenský kapitál v 70.rokoch vo väčšej miere nepresadil. Hlavné žriedla akumulácie kapitálu na Slovensku neboli v rukách slovenskej buržoázie. Na rozvoji železníc sa slovenský kapitál nezúčastnil, veľkostatky boli v rukách maďarských zemepánov, rudné bane a železiarske podniky vlastnil erár (štát), maďarskí statkári a iní cudzí podnikatelia. Výnimku tvorili len niektoré slovenské banské mestá s malou účasťou. Aj ostatné väčšie priemyslové podniky boli v cudzích rukách, takže slovenský kapitál pochádzal prevažne z úspor obchodníkov, remeselníkov a iných menších podnikateľov, ako aj z úspor bohatších roľníkov. Proti maďarskému a inému cudziemu kapitálu, ktorý si na Slovensku získal rozhodujúce postavenie, sa drobný slovenský kapitál nemohol presadiť. Proti koncentrácii slovenského kapitálu sa stavala aj štátna moc. Slovenské peňažné podniky vyhlasovali za panslavistické, nebezpečné pre štátnu jednotu Uhorska.

Markantným príkladom takýchto štátnomocenských zásahov boli pokusy o zmarenie vzniku Tatrabanky, ktorej protokolovanie do firemného registra najprv zamietla Sedria v Banskej Bystrici (14.marca 1885).¹⁰ Neskôr, keď po ročnom vyjednávaní Ministerstvo vnútra schválilo založenie banky, vnútilo do § 40 stanov Tatrabanky doložku, že voľbu predsedu valného zhromaždenia a jeho zástupcu musí schváliť Ministerstvo obchodu. Cez osobu predsedu získavala vláda informácie o činnosti banky, lebo ju považovala za hospodárske centrum národnostného hnutia. Tatrabanka vyrástla neskôr v najväčší slovenský peňažný ústav.

Pomer síl medzi maďarským a s ním spojeným cudzím kapitálom na Slovensku sa však vzdor tomu zhoršoval v neprospech slovenského kapitálu, najmä v období prechodu do imperialismu. Zosilňovanie slovenského kapitálu sa prejavovalo iba v tom, že si získaval vplyv a podriaďoval si menšie podniky na území Slovenska. Prevahu maďarského kapitálu však vyjadrovala skutočnosť, že z počtu 130 bánk a sporiteľní na Slovensku s celkovým účastinným kapitálom 17 000 000 zlatých bolo v rukách slo-

¹⁰ Országos levéltár Budapest, spisy Ministerstva vnútra, Bm 5979/1899 eln.; tiež SŠŤA Bratislava, Uh.Min.vnútra mapa 27, 28.

venskej buržoázie len 22 bánk s 2,3 miliónmi účastinného kapitálu, čo predstavovalo 14 %. Na spoločnom celouhorskom trhu však bola situácia pre slovenské banky ešte nepriaznivejšia, lebo rozhodujúce slovo mali predovšetkým budapeštianske veľkobanky. Konkurenčná váha maďarského kapitálu stále viac tlačila slovenskú buržoáziu, takže najmä na sklonku storočia sa začínala obzerať po cudzej pomoci predovšetkým po českom kapitáli.

Od začiatku 20.storočia sa uhorský štátny aparát so zvýšenou pozornosťou zamestnával aj tým, že mocenskými prostriedkami priamo bránil slovenskej buržoázii v podnikateľskej činnosti a hatil tým aj prenikanie českého kapitálu. Zaujímavým príkladom bola v tomto smere celulózka v Martine, ktorú r.1903 uhorské vrchnosti dali žandármí zavrieť. Hotová továreň nečinne stála 18 mesiacov, i keď minister obchodu predtým prisľúbil Tatrabanke koncesiu. Celulózkou založili pomocou českého kapitálu. Keď česká kapitálová účasť prešla do rúk maďarskej Všeobecnej úvernej banky, továreň mohla ihneď začať pracovať aj bez povolenia.²⁰ Ministerstvo obchodu systematicky organizovalo aj všeobecné prekážky proti podnikateľskej činnosti slovenskej národnej buržoázie. V rokoch 1901-1903 dalo vypracovať viaceré obsiahle programy (štúdie) s rôznymi variantmi potláčania hospodárskej aktivity slovenskej buržoázie.²¹ Jedna z variant navrhovala podriadiť nemaďarské obchodné spoločnosti spolkovému právu, aby sa tak sprísnilo ich zakladanie a aby sa zostril dozor nad nimi. Iné úvahy vychádzali z toho, že snaženia slovenskej národnej buržoázie treba likvidovať nástrojmi hospodárskeho boja, zostrenou, štátom financovanou konkurenciou maďarských peňažných ústavov na území Slovenska. Konkrétne štátnomocenské opatrenia proti slovenským peňažným ústavom išli tak ďaleko a do takých detailov, že napr. založeniu filiálky Tatrabanky v Prešove r.1909 bránili tak, že vrchnostenské orgány vyhlásili spoločenský boj proti každému, kto by bol ubytoval úradníkov filiálky alebo kto by bol filiálke poskytol obchodné miestnosti. Advokátna komora zakázala svojim členom pod hrozbou disciplinárneho trestu prijať akúkoľvek funkciu v riaditeľstve banky. Hlavný župan Šariša zvolal do Prešova vedenie všetkých peňažných ústavov a spoločenských kruhov, aby sa s nimi dohodol o spôsoboch znemožnenia filiálky.²²

Diskriminovanie rozvoja nemaďarských hospodárskych oblastí nepriamo umožňoval aj nový zák.čl.3/1907 o podpore uhorského priemyslu. Otázkou priznania podpory v konkrétnom prípade zveril totiž diskrečnej prá-

---

²⁰ Slovenský štátny ústredný archív Bratislava, fond uhorského Ministerstva vnútra, 977/1909 res.

²¹ Slovenský štátny ústredný archív (SŠÚA) Bratislava, fond uhorského Ministerstva vnútra, mapa 27 a 29, spisy Bdm 689 res.1903, 466 res./1903.

²² SŠÚA Bratislava, fond ako v pozn.28, mapa 28, Bdm 977/1909 res.

vomoci ministra obchodu. Minister mohol na základe svojej voľnej úvahy odoprieť podporu aj vtedy, ak išlo o zákonom preferované odvetvie priemyslu. Podľa predchádzajúcich zákonov sa štátna podpora musela udeliť každému, ak vyhovoval zákonným podmienkam.

Zákonný článok 3/1907 predpokladal aj podporu družstevného podnikania, ale voči družstevníctvu nemaďarských národností zaujímala uhorská vláda nevraživé stanovisko. Bála sa jeho vplyvu na uvedomovací proces jednotlivých národností. Proti družstevníctvu brojili konečne i obchodníci, ktorí v družstvách videli nebezpečnú konkurenciu.

Zasahovanie štátu vo forme podporovania rozvoja priemyslu, obchodu a dopravy sa uskutočňovalo nielen vo všeobecnej forme, cez zákonné články o všeobecnej podpore priemyslu, ale aj jednotlivými zákonnými opatreniami na osobitnú podporu založenia určitých podnikov alebo určitých preferovaných odvetví priemyslu.

Kapitalizmu v Uhorsku v tomto smere značne prispela horúčka zakladanie železníc. Štátne povolenia na zriadenie železničných spoločností sa vydávali zase len v zákonodarnej forme v podobe koncesí včlenených do zákonných článkov Krajinského snemu. Vybavovali ich zväčša aristokrati s politickým vplyvom, a to za vysoké poplatky. Štátne železničné licencie sa predávali a kupovali ako tovar. Majiteľ licencie mal monopolistické postavenie a štát sa zaručoval za predpokladaný čistý zisk. Boli to monopolistické črty v období liberalistického rozvoja kapitalizmu v Uhorsku. Pritom trasy železničných tratí sa vyznačovali tak, aby slúžili záujmom statkárskej triedy, čiže zase sa tu uplatňovala prevaha politickej moci majiteľov latifundií šľachtického pôvodu. Hute a bane zostávali často bez železničného spojenia. Na uhorskom sneme v rokoch 1869-1872 presadzoval slovenský poslanec V. Paulíny-Tóth takú koncepciu železničnej siete v Uhorsku, ktorá by bola vyhovovala hospodárskym potrebám Slovenska, pravda, bez úspechu.²³

V rámci opatrení na rozvoj dopravy treba sa zmieniť aj o zákonných článkoch, ktoré podporovali námornú plavbu, a to zase len takou formou, že sa súkromným spoločnostiam zo štátnych prostriedkov zaručil určitý stály zisk (22/1893, 36/1894, 34/1895 a 9/1898).

Priamo monopolné postavenie získali aj továrne na výrobu dopravných zariadení tým, že štát vykúpil cudziu kapitálovú účasť na hlavných železničných tratiach. Aj tieto opatrenia sa vykonávali iba zákonodarnou cestou vo forme zákonných článkov. Aj tarifná politika vlády, ktorá do r. 1888 zvyhodňovala len veľkostatky, začala postupne dávať úľavy aj priemyselným podnikom veľkoburžoázie. Okrem daňových výhod poskytovala

²³ Andrej Červenák, Osem návrhov zákona V.P. Tótha, Marti. 1873; František Bokš, Viliam Paulíny Tóth, Slovenský poslanec 1869-1872, Matica slovenská Martin 1942.

vláda jednotlivým skupinám veľkiburžoázie aj inú podporu, napr. bezúročné pôžičky, privilegovanú dopravu, bez-celný dovoz továrenských zariadení, bezplatné pozemky a bezodplatné nadobúdanie iných predmetov z vlastníctva štátu apod.

Na vzrast uhorského priemyslu mala priaznivý vplyv snaha o zníženie nákladov poľnohospodárskej výroby cestou mechanizácie vo forme výroby mechanizačných prostriedkov.

Rozvoju banského priemyslu však naďalej bránil už spomínaný právny stav, petrifikovaný v čl.7 uznesení judexkuriálnej konferencie. Pri ťažbe kamenného uhlia sa stále poskytovalo vlastníčkovi pozemku feudálne privilegium povoliť ťažbu a brať za ňu clo. Zachovanie privilegia slúžilo vládnúcej maďarskej statkárskej triede a rímskokatolíckej cirkvi ako jednej z najväčších latifundistov.

Pravda, nielen statkárska trieda využívala mocenské prostriedky na svoje obohacovanie, aj maďarská banková buržoázia vedela ťažiť z účasti na štátnej moci. Umele udržiavala uhorský štát na pokraji bankrotu a ťažila pritom zo špekulácií so štátnymi pôžičkami. Ťarchu kapitalistických ziskov zo štátnych pôžičiek znášali občania v daňovom bremene.

Ako dôležitý sprievodný jav vývoja ku konci 19.storočia treba potvrdiť skutočnosť, že súčasne s rozvojom priemyslu prebiehal aj proces monopolizácie v oblasti surovín a finančný kapitál sa zmocnil základných surovinových zdrojov aj v Uhorsku. Osobitný význam to malo pre Slovensko vzhľadom na jeho prírodné bohatstvo a vzhľadom na dvojitý útlak a dvojstupňové vykorisťovanie jeho obyvateľstva.

Koncom storočia došlo aj k vybudovaniu celouhorskej družstevnej veľkocentrály, čo bolo známkou prenikania finančného kapitálu do družstevníctva pomocou zákonodárstva (23/1898). Monopolizácia zasiahla takýmto spôsobom aj družstevníctvo a dostala ho pod kontrolu štátu.

Rástla aj kvalitatívna premena hospodárskej zviazanosti Uhorska s Rakúskom. Rakúska kapitálová účasť a odliv (vývoz) rakúskeho kapitálu do Uhorska postupne nahrádzovali odbyt (vývoz) rakúskeho tovaru do Uhorska. To malo vzápätí aj svoje protirečivé následky, charakteristické pre kapitalistický vývoj. Vznikla totiž možnosť konkurencie výrobkov uhorského priemyslu na rakúskom trhu. Niekdajšia výhoda rakúskeho priemyslu v rámci colnej únie monarchie sa stala vzájomnou výhodou aj pre rozvíjajúci sa uhorský priemysel, ktorý mohol predávať aj v rakúskej časti monarchie. Zreteľne sa to ukázalo vtedy, keď rakúska buržoázia štátnomocenskými prostriedkami cez panovníka prekazila rozšírenie podpory uhorského priemyslu v tých odvetviach, ktoré mohli konkurovať rakúskemu priemyslu. Bol to zjavný zásah do vnútorných pomerov a do hospodárskej suverenity Uhorska.

Konkurencii uhorského priemyslu však čelila rakúska veľkiburžoázia

aj kartelizáciou ohrozených odvetví svojho odbytu. Kartelizáciu vedela vnútiť aj svojim uhorským partnerom prostredníctvom svojho monopolného postavenia alebo cez kapitálovú účasť na uhorských podnikoch. Ekonomickú funkciu prevahy rakúskeho priemyslu na území Uhorska v čase industrializácie Uhorska uplatňovali okrem mocenských prostriedkov aj kartelmi. Ba aj samu hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom upevňovala kartelizácia. Za hradbami spoločnej colnej ochrany sa kartelom v Rakúsko-Uhorsku dobre darilo (tzv. colné kartely), no i tak neboli ešte dosť pevné a podliehali otrasom najmä v krízových obdobiach. Aj samostatné uhorské kartely bývali v područí rakúskych kartelov a koncom storočia fungovalo v Rakúsko-Uhorsku úhrnom 57 kartelov, z toho najznámejšie a najstaršie boli rakúsko-uhorský železiarsky kartel a kartel cukrovarov.²⁴

Osobitné zásahy do hospodárstva mimo rámca zákonného článku o všeobecnej podpore rozvoja priemyslu pokračovali po zlome storočia cieľavedomejšie, najmä v oblasti uskutočňovania investičných úloh v ťažkom priemysle a v priemysle surovín. Niekedy sa robili aj formou poštátne-ria na základe kúpy ako pri železniciach koncom 19. stor. Kúpa uhoľných a rudných baní podľa zák. čl. 30 a 31/1908 alebo rudných nálezísk podľa zák. čl. 12/1914 slúžila zabezpečeniu štátnych železiarní surovinami a palivom. Rozvojom a investíciami štátnych železiarní, železníc a pôšt sa zaoberali zákonné články 14/1904, 4/1910 a 35/1907. V tomto období sa rozšírila košicko-bohumínska dráha a vznikla lokálka medzi Bratislavou a Komárnom (32/1908 a 29/1904). Rozšírenie banského zákona na ťažbu petroleja a zemných plynov uskutočnil zák. čl. 6/1911. Rozvoju paroplavby malo pomôcť zrušenie dane z paroplavby (15/1908). Zákonom sa zabezpečila aj výroba drasla a úprava tokov (7/1911 a 18/1914).

Z mnohých opatrení na podporu určitých odvetví priemyslu boli zrejme už aj vojnové prípravy. Vznikla štátna továreň na delá, za súčinnosti Kruppa a Škodovky, pričom vnútroštátna záväznosť medzinárodnej kartelizácie a monopolizácie sa vyjadrila bez zastierania v zákonodar- nom akte (22/1913). Založenie továrne na delá v Győri bolo výsledkom snáh maďarských vládnuúcich tried o zvýšenie účasti na zbrojárskych zis- koch pri vyzbrojovaní rakúsko-uhorskej armády. 25 % osadenstva továr- ne mali byť maďarskí štátni občania. Zákonné články o námornej plavbe mali zabezpečiť potreby rakúsko-uhorskej armády pre prípad vojny (20-24/1914).

Normou monopolistického zamerania bol aj zák. čl. 28/1908 o liehu, ktorý cez zvýhodnené zdanenie určil kontingenty výroby pre jednotlivých výrobcov. Ďalšími zákonmi sa mimokontingentová výroba liehu postupne

²⁴ Zdeněk J i n d r a , Průmyslové monopoly v Rakousku-Uhersku, Čsl. časopis historický, 1956, 242, 247-258.

priamo zakazovala (28/1908, 29/1913 a 24/1916). Bola to forma štátno-mocenského zavedenia monopolizácie, tzv. nútenej syndikalizácie pomocou daňového predpisu. Aj vnútroštátna záväznosť medzinárodnej dohody o kartelizácii výroby cukru sa vyhlásila zákonným článkom 51/1912.

Vzrástol aj stupeň kartelizácie. Roku 1913 fungovalo už 56 spoločných rakúsko-uhorských kartelov, ktoré boli predpokladom účasti monarchie na medzinárodnej kartelizácii.²⁵ Kartely naďalej využívali colnú ochranu na uplatňovanie vysokých cien a upevňovali hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom, najmä pre ten prípad, že by došlo k zrušeniu obchodnej zmluvy medzi Rakúskom a Uhorskom. Zákonodarné opatrenia v tomto období už otvorene vystupovali štátno-mocenskými zásahmi v záujme konštituovania alebo ochrany monopolistických pomerov.

* * *

Veľmi pestré a spočiatku tiež zmätené boli normatívne zásahy do hospodárstva v období prvej svetovej vojny. Nariadenia o moratóriách spôsobili priamo chaos v hospodárskom kolobehu. Vyšlo niekoľko nariadení a každé z nich malo iný účinok než aký sa očakával.

Vypuknutie svetovej vojny spôsobilo v Uhorsku sprvu značnú nezamestnanosť. V priebehu vojny však čoskoro nastal nedostatok pracovných síl a zákonom sa nariadila povinnosť osobného výkonu služieb a prác pre verejný záujem (zákonné články 50/1914 a 13/1915). Podniky pracovali pod vojenským dozorom. V druhom roku vojny sa na práce začali používať už vojnoví zajatci.

Pre utíšenie nespokojností robotníctva sa za vojny na závodoch zriadili aj komisie pre vybavovanie sťažností robotníkov a zamestnancov (nariadenie zo 17.1.1916), najprv len so zmierovacou, neskôr aj s rozhodovacou právomocou. Od 19.7.1917 do 31.12.1917 vybavili komisie v 152 továrňach 1151 sťažností. Zamietli 270 žiadostí, vyhoveľi 541 prípadom, 270 vecí sa stalo bezpredmetnými a rôznym iným spôsobom riešili 70 sťažností. Väčšina prípadov bola z kovorobného priemyslu.²⁶

Zásahy spoločného rakúsko-uhorského ministra vojny často narušovali právomoc uhorskej vlády počas svetovej vojny a poškodzovali hospodárske záujmy maďarských vládnuúcich tried.

Čo do normatívnych zásahov uhorskej vlády treba konštatovať, že počas prvej svetovej vojny by sa bol sotva našiel predmet alebo tovar, ktorého výroba, zber, distribúcia, spracovanie, doprava a použitie by

²⁵ Ako pozn. 24.

²⁶ J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., kapitola V., O stave priemyslu za prvej svetovej vojny, str.165-279.

nebola bývala podrobnými úpravami obmedzená. Iste sa nenašiel ani jeden robotník, ktorý by bol slobodne volil svoje pracovisko a nebola továreň, ktorá by aspoň formálne nebola mala vojenského vedúceho. Ústavno-právnym podkladom niekoľko tisíc nariadení, ktorými vláda upravovala takrečeno všetky prejavy hospodárskeho života bol zmocňovací zákon pre prípad vojny č.63/1912 a zákonný článok 68/1908 o vojnových plneniach. K cenovým opatreniam v prospech obyvateľstva zmocňoval vládu zák.čl. 4/1916.

V roku 1914 sa obmedzovali iba predmety verejného zásobovania, najmä potraviny. V r.1915 nastalo už nútené vojnové hospodárenie ohľadne základných priemyslových surovín, čo sa r.1916 a 1917 rozšírilo na všetky priemyselné suroviny. Hospodárenie surovinami obstarávalo okolo 80 štátnych surovinových centrál a komisií, ktoré ich s vrchnostenskou právomocou zbierali, vykupovali a rozdeľovali. Roku 1918 vznikli pre tento účel v niektorých odvetviach akési samosprávne orgány výrobcov s verejnoprávnou právomocou. V skutočnosti to boli akési nútené syndikáty, lebo zadovážovali a rozdeľovali suroviny a určovali kontingnety výroby.

Počas vojny sa prídellovým systémom vrchnostensky obmedzovala spotreba obyvateľstva (lístky). Zároveň sa normovala aj kvalita tovaru a potravín, väčšinou na nižšej akostnej úrovni, za účelom získania väčšieho množstva výrobkov z rovnakého množstva surovín (napr. percento vymielania obilia na múku). Záväzná cenová úprava mala zamedziť predražovanie predmetov dennej spotreby, ale vrchnosti nevedeli zdolať čierny trh. Podľa oficiálnych buržoázných prameňov životná úroveň námezdné pracujúcich v porovnaní s rokom 1913 - 1914 poklesla do konca roku 1918 v dôsledku zvyšovania cien na čiernom trhu v priemere o viac než 50 %. Výnimku tvorili len odborní remeselní robotníci, ktorých mzdy úmernejšie stúpali v pomere k zvyšovaniu cien.²⁷

Nastala aj militarizácia výroby, vrchnostensky sa organizoval aj zber odpadových látok a výroba náhradných surovín. Finančná podpora štátu sa za vojny sústredila na zbrojársky priemysel. Erárnym podnikom zbrojárskeho priemyslu sa poskytlo 132 000 000 korún, súkromným podnikom okružle 56 000 000 korún.²⁸

Za vojny nastala aj koncentrácia kapitálu. Popri miernom poklese počtu zúčastnených spoločností a priemyselných závodov narástol účastinný kapitál o 309 000 000 korún (roku 1913 bolo 1022 účastinných spoločností a 1268 závodov, r.1917 bolo 861 úč. spol. a 1159 závodov). Pravda, narástla aj organizovanosť robotníckej triedy. Oproti 51 510

²⁷ Ako pozn.26, ods. 0.

²⁸ Ako pozn.26, ods. C.

členom odborových organizácií z roku 1914 bolo v roku 1918 už 721 437 odborovo organizovaných zamestnancov.²⁹

ZÁVER

Ako sme teda videli, maďarské vládnuce triedy vo veľkej miere využívali štátnomocenské prostriedky. Tým, že po vyrovnaní dostali štátnu moc do svojich rúk, zosilňovali svoje hospodárske postavenie jednak zásahmi na podporu priemyslu, jednak štátnomocensky, hatením rozvoja maďarskej buržoázie.

Opatrenia na rozvoj priemyslu do konca 19.storočia však ovplyvnili celkový hospodársky vývoj Uhorska len v malej miere, o čom svedčí okolnosť, že percento osôb zamestnaných v priemysle narástlo z 12 % iba na 13,7 %, kým v tom istom čase v rakúskych krajinách presahovala zamestnanosť v priemysle už 23 % obyvateľstva.³⁰ Vzdor tomu, že zákony na rozvoj uhorského priemyslu si dali do programu uspokojovanie spotreby domácimi výrobkami, bola napr. v textile spotreba obyvateľstva domácimi prostriedkami koncom 19.storočia krytá len z 15 %. Tieto údaje naznačujú obmedzený dosah zákonov na podporu priemyslu, najmä v období do konca 19. storočia a dotvrdzujú hospodársku zviazanosť Uhorska s Rakúskom (pozri ešte tabuľku č.3 o zahr.obchode). Oboje však vyplývalo aj z toho, že maďarské vládnuce triedy, reprezentované predovšetkým statkármi šľachtického pôvodu ovládali väčšinu prírodných zdrojov a pôdy v Uhorsku. Štátnomocenskými zásahmi preto upevňovali polofeudálny charakter krajiny a feudálne prežitky, najmä v poľnohospodárstve. Prirodzene, že za takejto situácie sa uhorské zákonné články nielen neobzerali na hospodárske a sociálne potreby nemaďarských národných oblastí, teda ani na Slovensko, ale potláčali ich. Rozhodovali iba záujmy maďarských vládnuccich tried a záujmy s nimi spojeného rakúskeho a iného zahraničného kapitálu investovaného v Uhorsku.³¹

Tendencia potláčania hospodárskych snažení buržoázií nemaďarskej národnosti sa zosilnili ešte po zlome storočia. Rozpory rástli nezdružiteľne, a v druhom desaťročí 20.stor. signalizovali neudržateľnosť situácie v rakúsko-uhorskej monarchii po každej stránke. Podobne ako sa

---

²⁹ J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i , c.d., kapitola II., odsek H.

³⁰ Do roku 1910 stúpila zamestnanosť v priemysle na 23,6% obyvateľstva podľa údajov sčítania ľudu; pozri dielo citované v pozn.29, strana 19; toto percento nedosiahlo Slovensko ani pri sčítaní ľudu r.1921 - pozri Hospodársky a spoločenský vývoj Československa, Praha 1968, 12.

³¹ Nami citovaný autor, významný uhorský hospodárskopolitický činiteľ Szterényi doznal v rozhovore s rakúskym politikom Baerenreitherom, že uhorská politika sa robí len pre 300 statkárskeho rodn. - Haus-, Hof und Staatsarchiv Wien, Nachlass J. M. Baerenreither, Bd X.

násilím nedali potlačiť snahy národností o národnú slobodu a boj proletariátu proti vykorisťovaniu, tak zostali bez úspechu aj pokusy o zvládnutie hospodárskej situácie infláciou obmedzujúcich právnych predpisov za svetovej vojny. Štátnomocenské zásahy v tomto období snád predĺžili fungovanie štátom riadeného vojnového hospodárstva o nejaký čas, no nemohli zabrániť jeho rozkladu a úplnému úpadku. Antagonistické rozpory vyhrotené v imperialistickom štádiu kapitalizmu sa na konci prvej svetovej vojny v plnej miere prejavili rozkladom politického a hospodárskeho systému dualistickej rakúsko-uhorskej monarchie a spôsobili jej zánik.

Program rozvoja priemyslu z r.1907 v Uhorsku¹

N o v é t o v á r n e

Odvetvie priemyslu	Priemer potreby dovozu za roky 1903-1907 v mil.K	Počet tovární, ktoré sa majú založiť	Kapitál, ktorý sa má investovať v mil. korún	Počet robotníkov	Odhad ročnej výroby v mil.K		
			základný	obratový	spolu		
Zeľezo a kovy	74.9	34	32.65	24.60	57.25	8.275	50.57
Stroje a príb.priemysl	60.6	10	12.00	10.60	22.60	6.620	27.24
Kameniny a sklo	29.6	35	17.05	11.95	29.00	5.750	18.90
Kože	53.5	8	6.38	10.07	16.45	2.765	29.77
Príadze a tkaniny	383.6	130	246.80	218.80	465.60	68.950	371.50
Konfekcia	68.8	20	17.90	43.40	61.30	19.550	87.00
Papier	26.3	14	11.30	6.70	18.00	5.650	18.80
Chémia	19.8	33	15.75	14.45	30.90	2.430	31.50
Spolu:	717.1	284	359.83	340.57	701.10	119.990	635.28

¹ J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i, A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 17. Súčet v 5. kolonke opravený.

Tabuľka č.2

Počet podporovaných tovární v r.1907-1914 v Uhorsku

Hlavné odvetvie priemyslu	Podpora v peniazoch		Dodávky strojov	Daňovými a popl. úľavami
	nová továreň	rozšírenie továrne		
Železo a kovy	25	26	78	50
Výroba strojov a príbuzný priemysel	9	13	30	47
Kamene, štrky, piesky, kameniny a sklo	10	23	37	24
Drevo a kosti	7	15	42	12
Koža a srsť	3	9	30	9
Priadze a tkaniny	35	70	34	94
Konfekcia	5	11	37	15
Papier	3	2	11	8
Potraviny a poživatiny	12	14	25	144 ²
Chémia	12	7	48	54
Staviteľstvo	-	-	-	-
Tlačiarne	-	1	8	-
Spolu:	121	191	380 ³	457 ⁴

² Z toho bolo 127 poľnohospodárskych liehovarov.

³ Súčet opravený.

⁴ Okrem toho predĺžili úľavu 194 továrňam, ktoré ju mali už skôr

Prevzaté z publikácie: J. S z t e r é n y i - J. L a d á n y i ,
A magyar ipar a világháborúban, Budapest 1933, 18.

Tabuľka č.3

Vývoj štruktúry medzioblastného obchodného styku medzi Rakúskom
a Uhorskom⁸

Rok	Vývoz z Rakúska do Uhorska v percentách celkového styku			Vývoz z Uhorska do Rakúska v percentách celkového styku		
	Suroviny Polotovary Výrobky			Suroviny Polotovary Výrobky		
1900	9,7	10,1	80,2	60,0	6,3	33,7
1901	9,9	10,5	79,6	57,7	6,7	35,6
1902	9,1	10,8	80,1	60,5	6,2	33,3
1903	9,5	11,1	99,4	59,0	6,4	34,6
1904	9,7	11,7	78,6	57,0	6,7	36,3
1905	10,3	11,8	77,9	58,2	7,2	34,6
1906	10,1	11,9	78,0	57,2	7,4	35,4

⁸ Fridrich G a e r t n e r , Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik XXV (1907), zošit 1, 2, 433.

Komentár: Ako z tabuľky 3 vysvitá, dôsledok uhorských zákonov na podporu priemyslu sa do roku 1906 neprejavil v presunoch štruktúry dovozu a vývozu Uhorska, prevládal vývoz surovín a polotovarov do Rakúska (spolu v priemere 65 %) a dovoz hotových výrobkov z Rakúska (okolo 79 %). Pritom obchod s Uhorskom tvorila iba 1/3 rakúskeho obratu v zahraničnom obchode, kým obchod s Rakúskom tvoril 3/4 uhorského obratu v jeho zahraničnom obchode.

LA LÉGISLATION ET LE DÉVELOPPEMENT DE L'INDUSTRIE EN HONGRIE SOUS LE DUALISME (1867-1918)

Leonard Bianchi

(Résumé)

L'auteur du présent article se propose de confronter les conditions objectives et normatives du développement de la production industrielle avec la politique économique de l'Etat hongrois. Ce faisant, il n'entend pas limiter cette confrontation aux traits généraux, mais s'applique à rendre l'aspect concret des mesures économique-politiques prises par l'Etat hongrois pour le développement économique du territoire de la Slovaquie de nos jours.

Dans la première partie, l'auteur décrit la situation juridique générale sous le dualisme. Il ne se borne pas à étudier les prescriptions régissant la production industrielle, à savoir les normes juridiques réglementant l'industrie, le commerce et l'artisanat, mais élargit l'horizon de ses recherches aux institutions fondamentales du droit civil. Il étudie notamment la réglementation juridique de la propriété ainsi que le transfert de la propriété, en premier lieu les restrictions destinées à protéger les biens de la noblesse.

La seconde partie est consacrée à la législation appelée à intensifier, par les méthodes du pouvoir d'Etat ainsi que par les interventions de l'Etat, les efforts du capital indigène et étranger investi dans les entreprises industrielles s'exerçant sur le territoire l'Etat hongrois. Il est vrai que les buts de cette assistance de l'Etat étaient restreints du fait de leur orientation de classe et qu'ils ne visaient qu'à renforcer la situation économique-politique de l'étroite couche des grands propriétaires fonciers, pour la plupart d'origine noble. On constate un nombre relativement petit de subventions directes accordées à la création de nouvelles branches industrielles, notamment au XIXe siècle. L'assistance de l'Etat revêtait souvent la forme de différentes décharges fiscales. Ce n'est qu'au début du XXe siècle que les articles-lois 49/1899 et 3/1907 apportèrent une amélioration sensible de l'assistance accordée par l'Etat à l'industrie hongroise. En 1907, le gouvernement hongrois elabora un plan à long terme du développement de l'industrie en Hongrie et s'assigna la tâche de l'indépendance économi-

que de la Hongrie. Cependant, ce n'est qu'un quart du plan que l'on est parvenu à réaliser. Les interventions de la cour de Vienne ainsi que de la bourgeoisie cisleithanienne n'ont pas permis de développer ce programme qui aurait menacé les intérêts des industriels cisleithaniens lors des exportations en Hongrie. De l'autre côté, l'auteur attire l'attention sur les mesures du pouvoir d'Etat par lesquelles les classes dirigeantes magyares s'efforçaient de freiner le développement économique de la bourgeoisie non-magyare. L'auteur analyse les mesures administratives dirigées contre la création de nouvelles entreprises en Slovaquie, de même que les tentatives d'affaiblir les établissements financiers slovaques, banques ou coopératives. L'auteur familiarise le lecteur avec la profusion de prescriptions juridiques restrictives promulguées pendant la première guerre mondiale. Si ces mesures ont permis de prolonger la durée du fonctionnement de l'économie étatique de guerre, elles n'étaient pas à même d'empêcher sa faillite et sa désintégration.

Traduit par Konstantin Jelínek